

VALENTĪNES LASMANES GADSIMTA STĀSTS

Māra Zirnīte, *Mg. philol.*, Latvijas Mutvārdu vēstures pētnieku asociācijas *Dzīvesstāsts* valdes priekšsēdētāja

“Nacionālās pretošanās kustības dalībnieces Valentīnes Lasmanes dzīvesstāsts, no vienas puses, ir leģendāra cilvēka memuāri, kas vieš lielāku skaidrību par Latvijas nacionālo pretestību Otrajā pasaules karā, par sabiedrības noskaņojumu, studentu dzīvi Rīgā pagājušā gadsimta trīsdesmitajos un arī par citiem pārdomu un zinātniskas izpētes vērtiem tematiem. No otras puses, viņas rakstītais šķiet kā vecvecmāmiņas vēstījums jaunajai paaudzei,” motivāciju atmiņu pārtapšanai grāmatā (2020) paskaidro tās iniciators un literārais sakārtotājs Gaitis Grūtups (*Nakts nav tikai gulēšanai: Valentīnes Lasmanes dzīvesstāsts*. Sak. G. Grūtups. Rīga: Mansards, 2020).

Dzīvesstāsta jēdziens mutvārdu vēstures pētījumos un publikācijās nozīmē cilvēka paša veidotu vairāk vai mazāk izsmeļošu stāstu par savu dzīves gājumu. Tas var būt gan autora uzrakstīts vai dzīvesstāstu intervijās radīts, gan, kā šajā gadījumā – stāstīto un rakstīto atmiņu apvienojums, kur kompozīciju sakārto pieredzējis literāts.

Nodrošināts ar zinātniskiem komentāriem (*Dr. phil.* Aija Priedīte, *Dr. hist.* Kaspars Zellis), dzīvesstāsts iegūst dokumentāras liecības nozīmi. V. Lasmanes stāstam tas ir sevišķi svarīgi, jo viņa bija klāt, piedalījās un redzēja vēstures notikumus, pār kuriem joprojām klājas liela neskaidrības migla. Kopš savas piedzimšanas (1916) viņa ar gaišu prātu pasaulē nodzīvoja 102 gadus.

Atmiņu stāsts ir starpnieks starp to, kas realitātē noticis, un to, kā notikušo pārdzīvojis, sapratis un pēc garāka vai īsāka laika attēlo stāstītājs. Dzīves īstenību no stāsta palīdz izlobīt konteksts – atceršanās apstākļi, vieta un laiks, iesaistītās personas. Viss minētais iespaido gan stāsta saturu, stāstītāja jeb autora attieksmi, gan izteiksmes veidu un radošo izpaušmi atmiņu tēlojumā. Stāstīto atmiņu tapšanas apstākļu izvērtējumam ir tikpat liela nozīme kā jebkura dokumentāra avota ticamības pamatojumam. Tāpat

jāsaprot, kādas pārvērtības piedzīvo intervijas teksts, kas radies visai intīmi, tikai dažu cilvēku starpā, kad to gatavo publiskam sniegumam.

Nav jau tā, ka par V. Lasmani iepriekš neviens nebūtu neko dzirdējis. Draugu viņai ir daudz arī Latvijā, tomēr jaunatnes vidū V. Lasmanes vārds nav pazīstams. Vecākā paaudze vēl atceras, kā viņas prototips izmantots Arvīda Griguļa romānā *Kad lietus un vēji sitas logā*¹, ko Aloīzs Brenčs apspēlējis tā paša nosaukuma padomju detektīvfilmā par nacionāli jūtīgo tēmu. Kā vienā, tā otrā dominē ideoloģiskā tendence, tomēr laikabiedri caur propagandu uztvēra konkrētus notikumus, par ko tolaik vēsture klusēja. Interesanti, ka kino režisors Pēteris Krilovs, savas filmas *Uz spēles Latvija* (2014) izpētes gaitā atklājis, ka rakstnieks romānu būvējis no iesaistīta cilvēka atmiņām, par kurām samaksājis krietnu summu².

Reālo Valentīni sastopam gan vēsturiski dokumentārajā režisora P. Krilova kinofilmā *Uz spēles Latvija*, ko redzējuši skatītāji Latvijā, gan arī zviedru režisora Ulles Hēgera (*Olle Häger*) filmā *Pēdējā laiva uz Jūrkalni*, kas tapa 2001. gadā, bet Latvijā uz ekrāniem nav parādīta.

Jaunākos laikos viņas viedokli un notikumu liecības uzklaušījuši vēstures pētnieki. Tās iekļautas Dzintara Ērgļa³, Ulda Neiburga⁴

¹ Grigulis, A. (1965) *Kad lietus un vēji sitas logā*. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība.

² Kvīts par darījumu ar Rihardu Zandi glabājas Rakstniecības un mūzikas muzeja arhīvā A. Griguļa fondā.

³ Ērglis, Dz. (2010) Latvijas Centrālās padomes aktivitātes (1943–1945): Laivu akcijas. *Latvijas valstiskumam 90*. Rīga : Latvijas vēstures institūta apgāds, 280–291; (2003) *Latvijas Centrālās padomes vēstures nezināmās lappuses*. Rīga : Latvijas vēstures institūta apgāds.

⁴ Neiburgs, U. (2011) Zviedru un amerikāņu izlūkdienestu loma Latvijas Centrālās padomes organizētajās bēgļu laivu akcijās pāri Baltijas jūrai uz

publikācijās. Plašas video intervijas ar V. Lasmani glabājas Latvijas Okupācijas muzeja Audiovizuālo materiālu krātuvē un audio ieraksti – Nacionālās mutvārdu vēstures krājumā Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūtā.

Valentīnes 100. dzimšanas diena kuplā draugu pulkā tika svinēta Latvijas Nacionālajā bibliotēkā 2016. gada 16. maijā, kad skaipā ceļoja apsveikumi no Rīgas uz Stokholmu. Tas bija tilts pāri jūrai un liecināja, ka, neskatoties uz ilgo prombūtni, Valentīnei ir noturīgas saites Latvijā. Pāri jūrai veda ceļš arī vienā no Valentīnes dzīves kulminācijas brīžiem, kas aprakstīts viņas pašas sakopotajā 130 liciņnieku atmiņu grāmatā *Pāri jūrai 1944./45. g. (Memento, Stokholmā 1990. gadā)*.

Valentīnes gadsimta stāsts lobīts pakāpeniski – pēc daudzām sarunām, intervijām un vienkārši tikšanās reizēm, skaidrojot un precizējot to, ko vairs zināja tikai viņa.

Stāstīt par savu dzīvi mutvārdu vēstures pētniecēm V. Lasmane sāka 1996. gadā Stokholmā. Kad abas ar kolēģi Baibu Belu devāmies intervēt latviešus Zviedrijā, Valentīne mums atvēlēja vietu pārnakšņošanai savā dzīvoklī. Kā vēlāk noskaidrojās, viņas viesmīlību baudījuši daudzi draugi, paziņas un paziņu paziņas. Jo viņa – ja vien spēja, bija gatava palīdzēt visādos veidos. Valentīne labi saprata mūsu uzdevumu un iepazīstināja ar citiem latviešiem, kas vēlāk iekļuva grāmatā *Mēs nebraucām uz Zviedriju, lai kļūtu par zviedriem*⁵. Gluži dabīgi raisījās sarunas pirms un pēc brokastīm vai pie vakariņu galda. Valentīnes stāstu uzskatījām kā daļu no latviešu vēstures Zviedrijā, daļu no tās sabiedrības, kurai viņa pati piederēja jau 52 gadus un mums tikpat ilgi bijusi nepieejama. Bija vēl kāds apstāklis, kas sekmēja sadarbību. Valentīne gribēja izstāstīt rakstnieka meitai (zinātniecei B. Belai) par incidentu ar Alberta Bela romānu *Bezmiegs* 1970. gadā. Padomju Latvijas drošības dienestiem bija nācis ausīs, ka no Zviedrijas iebraukušais Lasmaņu pāris mēģinās vēl nublicēt manu skriptu izvest uz ārzemēm.

Zviedriju: 1944–1945. gads. *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*, 27. Rīga : Zinātne, 171–186.

⁵ Bela, B. (2010) *Mēs nebraucām uz Zviedriju, lai kļūtu par zviedriem*. Rīga : Zinātne, 2010.

1996. gadā audio kasetēs tika ieskaņots vairāku stundu garš atmiņu stāsts, kas gan atstāja vēl daudz nenoskaidrotu jautājumu. Vēlāk Valentīne posās braucieniem uz Latviju, un sarunas turpinājās 1997. gadā Rīgā, kad viņa pati atnāca uz interviju Filozofijas un socioloģijas institūtā, kas tolaik atradās Latvijas Zinātņu akadēmijas augstajā namā. Gatavojot grāmatu par Zviedrijas latviešu dzīvesstāstiem, intervijas turpinājās gan Stokholmā, gan Rīgā. Mainījās intervētāji, V. Lasmanes atmiņās aizvien parādījās jaunas detaļas, ko, kā vēlāk noskaidrojās, palīdzēja atsvaidzināt viņas rūpīgi glabātie pieraksti, vēstules, dokumenti.

G. Grūtups sastapa Valentīni jau kā simtgadnieci, kad arī dzima ideja par grāmatu. Iestrādes bija, bet cik ilgs laiks dots atmiņu kārtīšanai un saskaņošanai, to nezināja neviens. Tomēr atlika vēl divi autores dzīves gadi, kuros atklājās daudz kas no jauna, par ko Valentīne pati sāka runāt tikai mūža beigās. Tad viņa izcēla no plauktiem kārtīgi sarindotās mapes – savas dzīves hroniku. Tajās bija gan fotogrāfijas, pieraksti, vēstuļu fragmenti, apsveikumi, izgriezumi no avīzēm, sarīkojumu biļetes un programmas, nekrologi – konkrētā mirkļa dokumentācija, kas piesaista atmiņu. Bez tam atradās arī vairākas dienasgrāmatas, ko rakstījusi viņa pati, un otra, ko mantojumā atstājusi viņas mūža draudzene Olīta Taube jeb dzejniece Anna Dagda. Grāmatā sastopas dažādos laikos un dažādās noskaņās mūža pēdējos 20 gados stāstītie atmiņu fragmenti ar dzīves sākuma izjūtām. Pati atzīst, ka ar grūtībām spēj pazīt sevi dienasgrāmatās, kas rakstītas pamatskolas un ģimnāzijas laikā. Neskatoties uz izejmateriāla dažādību, ar autores līdzdalību tapis vienlaidu teksts, kurā vēsturiskās liecības ne ortogrāfijas, ne kompozicionālā kārtojuma dēļ nav sagrozītas. Atmiņu publikācijās tas ir sevišķi svarīgs ētisks aspekts, jo garantē sākotnējā teksta korektu izmantojumu.

Valentīne līdz mūža beigām izlasīja visas svarīgākās grāmatas par Latvijas vēsturisko atmiņu un kultūru. Vēl 2017. gadā viņa uzrakstīja recenziju *Latvijas Avīzē* U. Neiburga grāmatai⁶, kurā izmantotas arī viņas atmiņas.

⁶ Neiburgs, U. (2017) *Draudu un cerību lokā: Latvijas pretošanās kustība un Rietumu sabiedrotie (1941–1945)*. Rīga : Mansards.

Tūlīt pēc izlasīšanas viņa dalījās ar Gundegu Grīnumu atziņās par monogrāfiju *Viņpus Alpiem*⁷. Valentīne pamanīja arī kļūdas, kas rodas, ja publikācijā autors atmiņas neprecīzi interpretē, kā noticis ar Vincas Hanta literarizēto vēsturi⁸, kurā ir sajaukta Valentīnes un Leonīda Siliņa loma bēgļu laivu rīkošanā. Savu atmiņu teksta tapšanai viņa sekoja vērīgi un pievērsa uzmanību, cik viegli, nodalot kādu fragmentu vai līdz galam neizprotot apstākļus, par kuriem tiek stāstīts, var rasties neprecizitātes un pārpratumi. Autores līdzdalība grāmatas veidošanā ir svarīgs arguments arī tad, ja teksts tiek citēts turpmākos pētījumos un publikācijās.

Atmiņu stāsts ved pāri divu zemju un kultūru robežām, un daudz no tā, kas noticis, veidojies vienā pusē, joprojām nav skaidrs otrā. Daudzas Zviedrijā pašsaprotamas reālijas nav pazīstamas Latvijā. Arī paradumi Valentīnes ģimenē reizēm paliek ārpus kā latviskai, tā zviedriskai izpratnei. Viņa ir starpkultūru cilvēks plašākā nozīmē un arī domāšanas veidā.

Šī atšķirības izjūta sakņojas jau bērnībā. Valentīne nāk no jauktas ģimenes, kur valdīja citāda attieksme, paradumi, nekā pieņemts sabiedrības vairākumā. Aizvien sekojot augstākiem ideāliem, pati sevī saskata trūkumus, kas neļauj kļūt augstprātīgai. Viņa apbrīno un ciena tos, no kuriem var gaidīt svarīgus lēmumus, izšķirošu rīcību – līdz brīdim, kad nākas vilties. Atmiņās aizvien klātesoša ir draudzība un ar to saistītā morālā dimensija, kas visspilgtāk atspoguļojas dienasgrāmatas ierakstos un vēstulēs. Vienatne ar papīra lapu padziļina pašvērtējo attieksmi un spriedumus, kam ir svarīga loma izvēlēto ikdienas notikumu aprakstos. Dzīvesstāsts ar savu pieeju apliecina garīgo vērtību un cilvēku savstarpējo attieksmju ētiskas nozīmi konfliktos un strīdīgās situācijās.

Grāmatas nosaukums tika noskatīts Valentīnes dienasgrāmatas pēdējā jaunā gada ierakstā: “2017. un 2018. gada mijā Valentīne savā pēdējā dzīvesvietā Tēbijā raksta, ka ir mierīga nakts, arī telefons klusē, jo visiem tuviniekiem

ir piekodināts, ka viņai kā ļoti vecam cilvēkam nevajag tieši gadu mijā laimes vēlēties. Lai labāk Jaungada nakts rit mierīgi. Tomēr šajā gadu mijas naktī Valentīne nevar aizmigt. Tad viņa pieraksta: “Nakts jau nav tikai gulēšanai.” Naktī no Kurzemes krasta devās viņas laivas uz brīvību, un, patiesi, nakts jau ir arī mīlestībai un nākotnes domām.” (2020, 427)

Grāmatā izsijāts bagāts atmiņu materiāls un pavērts ceļš caur dzīvi, kuru tā īsti novērtēt iespējams, tikai labi pārzinot Latvijas vēsturi. Un tomēr atmiņas dod vēl ko vairāk – tajās var dzīvot līdzīgi un just, saprast vēsturi cilvēka dzīves mērogā. Enerģiski un reizēm ar humoru viņa ne tikai atklāj savu dzīves gājumu, bet arī sniedz sīkus atsevišķu notikumu aprakstus un personisko vērtējumu. Viņai piemīt spēja paskatīties uz sevi no malas, salīdzināt un nošķirt no sabiedrībā populāriem cilvēkiem, ar kuriem vēlāk iepazīstas tuvāk: “Es nebiju nekas starp tiem, kas bija kaut kas.” Un turpat arī piebilst: “Bet es arī negribēju būt kaut kas.” (2020, 437)

Daudzviet individuālā Valentīnes dzīve cieši iekļāvusies Latvijas valsts dzīves notikumos. Pie kam ar kaismīgu vēlmi – piedalīties, veidot, vērst visu uz labu. Vācu okupācijas laikā 1941. gadā Valentīne piedzīvoja to, kas vēsturē ierakstīts kā holokausta traģēdija, kad Malnavas lauksaimniecības vidusskolā nacisti iesaista skolniekus ebreju slepkavošanā. 1944. gadā Valentīne iesaistās Latvijas Centrālās padomes (LCP) pretestības kustībā, tiekas ar vadītāju Konstantīnu Čaksti. Pēc tam dodas uz Ventspili, lai kopā ar Latvijas Centrālās padomes Ventspils sakaru grupu Valdemāra Ģintera vadībā kārtotu bēgļu laivu kustību pāri jūrai. LCP ir latviešu inteliģences, bijušās Saeimas deputātu, reliģisko organizāciju pārstāvju izveidota kustība ar mērķi pēc kara atjaunot neatkarīgas valsts pārvaldi. Viena no tās redzamākajām aktivitātēm – bēgļu laivu pārceļšana pāri jūrai uz neitrālo Zviedriju.

Valentīnes gaitas turpinās arī pēc LCP vadības aresta, darbojoties vēl padomju neokupētajā Kurzēmē. Šeit Valentīne nesekmīgi mēģina pierunāt kureliešu grupas vadību doties pāri jūrai uz Zviedriju. Dienu vēlāk vācieši atbrūno kureliešus, bet vadība tiek arestēta un iznīcināta.

Valentīne raksta: “Pēc LCP nostādņēm mūsu mērķis bija aizvest no Latvijas nevis pēc

⁷ Grīnuma, G. (2017) *Viņpus Alpiem. Rainis un Aspazija Kastaņolā. Jaunatklāti tuvplāni*. Rīga : Mansards.

⁸ Hunt, Vince (2017) *Blood in the Forest: The End of the Second World War in the Courland Pocket*. Solihull, UK : Helion & Company.

iespējas vairāk cilvēku, bet gan tos, kas Latvijā ir apdraudēti, īpaši politiķus, sabiedriskos darbiniekus, kas, emigrācijā darbojoties, spētu starptautiski pieprasīt Latvijas valsts atjaunošanu.” 1944. gada rudenī Valentīne Kurzemes mežos sameklē izbēgušo ebreju Michelsonu. Un 26. novembrī viņi kopā izkāpj no pārcēlāju Ērika Tomsona un Žaņa Fronzova vadītās laivas *Zvejnieks* Gotlandes krastā.

Turpinājumā var sekot Valentīnes centieniem dzīvot trimdā un darboties, lai ne trimdas, ne starptautiskā sabiedrība neaizmirst Latvijas okupācijas nelikumību, lai aizstāvētu cilvēktiesības un iestātos par padomju politizāciju atbrīvošanu. Viņas vīra māsas Lidijas Lasmanes-Doroņinas atkārtotie aresti raksturo padomju represiju viļņus okupētajā Latvijā: 1970. gadā, kad Lidiju arestē otro reizi, Valentīne ar vīru viesojas Latvijā un piedzīvo pratināšanu Valsts drošības komitejā. Pēc Lidijas aresta 1983. gadā Valentīne rīko protesta demonstrācijas Rietumos, iesaistās latviešu teologa Pauļa Kļaviņa iniciētajā *Gaismas akcijā* Padomju Savienības politizāciju atbalstam: “Izkāpjot no laivas Gotlandē, man bija divdesmit astoņi gadi. No tiem Latvijā biju dzīvojuši divdesmit divus, jo mani pirmie seši gadi taču pagāja Ukrainā. Tagad, vecumdienās Zviedrijā, tuvinieki man ir neizpratnē jautājuši: “Nu, kāpēc tu par to Latvijā un Latvijā? Cik tad tu tur esi dzīvojuši?!” Tiešām maz. Taču man ir tāda sajūta, ka kultūras ziņā ir svarīgi, ko viena tauta dod cilvēkiem. Un latviešiem vēl ir jādod iespēja savu identitāti izdzīvot. Vēl latviešiem ir un tap tas ļoti smalkais, kas mūs atšķir no citām tautām. Nacionāla valsts palīdz tautai savu kultūru saglabāt.” (2020, 205)

Vēl daži vārdi par grāmatas tapšanā iesaistīto komandu, ko izvēlējās pati Valentīne. Idejas autors Gaitis Grūtups iepriekš bija strādājis ne ar vienu vien atmiņu materiālu un sagatavojis grāmatu ar Hugo Legzdiņa, Latvijas zemūdenes *Ronis* pēdējā komandiera, atmiņām, ar jaunās meitenes Maigas kara laikā aprauto dienasgrāmatu, ar Žaņa Skudras literāro mantojumu. Pēc sastapšanās ar Valentīni G. Grūtups saprata, ka viņas dzīve nevar palikt bez grāmatas. Tā sākās Valentīnes pēdējo mūža gadu trejpusējā sadarbība ar žurnālistu Gaiti un mutvārdu vēstures pētnieku darbistabu.

Pie kam pēdējā bija manuskriptu pārsūtīšanas centrs: redaktora sagatavotie atmiņu fragmenti tika nodoti “kurjerēm” – Petrai Inīņbergai vai Mārai Strautmanei, kuras tos nogādāja Valentīnei Stokholmā un atpakaļ jau ar piezīmēm, labojumiem, papildinājumiem. Tad Valentīne visus pārsteidza ar vērienīgu sūtījumu: 10 mapēm ar izgriezumiem no drukātiem tekstiem, vēstulēm, notikumu pierakstiem – pašas kārtotu atmiņu piesaisti, kas pavadījusi viņas dzīves gadus.

Kad teksts bija attiecīgi labots, tika iesaistīta Valentīnes pašas izvēlēta konsultante ar pieredzi Zviedrijas dzīvē – literatūrzinātniece un valodniece Aija Priedīte. Viņa palīdzēja orientēties Valentīnes atmiņu plašajā kultūras ģeogrāfijā. Savukārt Kaspars Zellis sniedza skaidrojumu Latvijas vēsturē. Grāmatas tapšanu nostiprināja vienošanās, kuru Valentīne parakstīja, uzticēdama savu atmiņu stāstus un rakstus Latvijas Mutvārdu vēstures pētnieku asociācijai *Dzīvesstāsts*. Kārtojot un saglabājot savu atmiņu liecības, viņa arī pati veicināja dzīvesstāstu pētnieku misiju un, gluži tāpat kā savā laikā Melānija Vanaga, labprāt atsaucās aicinājumam kļūt par asociācijas goda biedri.

Pēdējā laikā saziņa ar Valentīni notika telefona sarunās, kas, pateicoties LMT tīkla Eiropas tarifiem, bija kļuvušas pieejamas. Un sarunās aizritēja stundas, kā Gaitim Grūtupam, tā Aijai Priedītei un man. Valentīne azartiski iesaistījās sacensībā ar laiku. Ja saka, ka cilvēks mirstot pēdējā mirklī pārredz savu dzīvi, tad Valentīnei šis mirklis ietvēra pēdējos mūža gadus, kas aiztraucās intensīvā garīgā un atmiņu piesātinātā darbā. Līdz 2018. gada novembra beigām, kad viņa pamazām sāka no mums atvadīties, līdz pēdējai sarunai 30. novembrī. No dzīves Valentīne šķīrās 3. decembrī (2018), kad bija pasaulē nodzīvojusi 102 ar pusi gadus.

Grāmata ir tapusi ar Valsts kultūrkapitāla fonda un “Latviešu Fonda” (ASV), ar PBLA KF un Zviedrijas latviešu organizāciju atbalstu, ar daudzu cilvēku atsaucību un palīdzību, kas jo sevišķi bija nepieciešama, veidojot atmiņu stāstā pieminēto personu rādītāju vai, kā mēs paši to nosaucām, – mini enciklopēdiju, kuras apjoms vien raksturo V. Lasmanes atmiņu stāsta vērienu.